

MAKTABGACHA TA'LIMDA AQLIY TARBIYA

DTPI Maktabgacha ta'lim yo'nalishi 1- bosqich talabasi

UROZIMBETOVA SARVINOZ RUSTAM QIZI

DTPI Maktabgacha ta'lim yo'nalishi 1 – bosqich talabasi

XURRAMOVA MUNISA MUSULMONQUL QIZI

DTPI Maktabgacha ta'lim yo'nalishi 1 – bosqich talabasi

RAXMATULLAYEVA SURAYYO MANSUR QIZI

DTPI Maktabgacha ta'lim yo'nalishi 1- bosqich talabasi

SHOMURODOVA SEVINCH TO'LQIN QIZI

DTPI Maktabgacha ta'lim yo'nalishi 1 – bosqich talabasi

QODIROVA BARCHINOY QOSIMOVNA

ANNOTATSIYA: Maktabgacha yoshdagi bolalarni aqliy tarbiyalash nazariyasi va amaliyotining rivojlanish tarixi davomida psixologlarning asosiy sa'y-harakatlari idrok muammosini o'rganishga va maktabgacha yoshdagi bolalarning kontseptual tafakkurini shakllantirishga qaratilgan. Bolaning aqliy tarbiyasi va rivojlanishi fikrlashning asosiy shakllarini - hissiy-amaliydan mavhum-kontseptualgacha bosqichma-bosqich joriy etish jarayoni sifatida qaraldi. Shu bilan birga, aqliy rivojlanish nafaqat bolaning bilimlari va aqliy faoliyat usullarini o'zlashtirish jarayoni, balki shaxsiyatning ma'lum xususiyatlarini shakllantirish sifatida ham harakat qildi.

Kalit so'zlar: Maktabgacha ta'lim, tarbiya, aqliy rivojlanish, aqliy tarbiya, aqliy mehnat, kitob, bilim, malaka, ko'nikma.

Maktabgacha yoshdagi bolaning aqliy rivojlanishining asosiy xususiyati - bilishning majoziy shakllarining ustunligi: idrok, obrazli fikrlash, tasavvur. Ularning paydo bo'lishi va shakllanishi uchun maktabgacha yoshdagi alohida imkoniyatlar mavjud. Aqliy tarbiya insoniyatning ko'p asrlik tajribasini yosh avlod tomonidan o'zlashtirish jarayoni sifatida amalga oshiriladi, moddiy madaniyat, ma'naviy qadriyatlar, bilim, ko'nikma, qobiliyat, bilish usullari va boshqalarda ifodalanadi.

Hayotning birinchi yillarida bolalarni aqliy tarbiyalashning asosiy vazifasi - kognitiv faoliyatni shakllantirish, ya'ni. bola atrofidagi dunyoni bilishni o'rganadigan faoliyat. Kichkina bola o'yinda, ishda, sayrlarda, darslarda, kattalar va tengdoshlar bilan muloqotda atrofidagi dunyoni o'rganadi. O'yinda maktabgacha yoshdagi bolalarning aqliy tarbiyasi amalga oshiriladi. O'yinlarda bolalar atrofdagi hayot haqidagi taassurotlarini, ilgari o'rgangan bilimlarini aks ettiradilar. O'yinda bolalarning muloqoti ularning bilimlarini o'zaro boyitishga yordam beradi, chunki bolalar fikr almashadilar, kattalardan maslahat olishadi, boshqa qo'shimcha ma'lumot manbalariga murojaat qilishadi. Bilimlarning yangi bosqichga o'tishi - og'zaki-mantiqiy.

Bolalarning o'z g'oyalarini muvofiqlashtirish, nima va qanday o'ynashlari haqida kelishib olish zarurati bolalarda fikrlashning rejalashtirish funksiyasini rivojlantirishga yordam beradi. Mehnat faoliyatidagi aqliy tarbiya bolalarning hissiy tajribasini boyitishga qaratilgan: materiallar, ularning xususiyatlari, xususiyatlari, transformatsion faoliyat ta'sirida o'zgarishi bilan tanishish. Bolalarda materiallar, asboblari va asboblari, mehnat operatsiyalarini bajarish va boshqalar haqida bilimlar tizimini shakllantiradi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning asosiy faoliyati o'yindir. Kattaroq maktabgacha yoshda ta'lim faoliyatining ahamiyati oshadi. Vizual faoliyat rivojlanishda uzoq yo'lni bosib o'tadi: bola modellashtirish, chizish va applikasiya qilishda turli ko'nikmalar va qobiliyatlarni egallaydi. Ularga elementar musiqiy faoliyat qo'shiladi - qo'shiq aytish, musiqa tinglash, musiqaga harakat qilish. U maktabgacha yoshdagi va dizaynning oxiriga kelib mustaqil faoliyatga shakllanadi.

Bolalar mehnatning har xil turlarini - o'z-o'ziga xizmat qilish, maishiy, qo'l mehnati, tabiatdagi mehnat va boshqalarni o'zlashtiradilar. Sport faoliyati ochiq o'yinlar va jismoniy tarbiya mashg'ulotlari chuqurligida tug'iladi. Shunday qilib, maktabgacha yoshda inson faoliyatining asosiy turlarini shakllantirish va rivojlantirish boshlanadi: muloqot, o'yin, ta'lim, mehnat, san'at, sport. O'z tabiatiga ko'ra, bola o'yinlari aks ettiruvchi faoliyatdir.

O'yinning asosiy shaklida - syujetli rolli o'yin, ijodiy - bolalarning atrofdagi hayot haqidagi taassurotlari - ularning bilimlari, sodir bo'layotgan hodisa va hodisalarni tushunishlari aks etadi. Ko'p sonli o'yinlarda qoidalar, turli xil bilimlar, aqliy operatsiyalar, bolalar o'zlashtirishlari kerak bo'lgan harakatlar. Buni o'zlashtirish umumiy aqliy rivojlanish bilan birga boradi, shu bilan birga, bu rivojlanish o'yinda amalga oshiriladi. Ijodiy o'yinda bolaning aqliy tarbiyasi va rivojlanishi.

Ijodiy o'yinlar mazmunini rivojlantirish bolalarning bilish yo'nalishini aks ettiradi. Bolalar syujet o'yinlarining asosiy mazmuni ob'ektlar bilan turli xil harakatlar tasviridir. Bunday o'yinlar jarayonida bolalar ob'ektlardan foydalanishning ijtimoiy qat'iy usullarini, ular bilan harakatlarni o'zlashtiradilar. Harakatlarni umumlashtirish va ularni bolaning ongida ma'lum bir ob'ektdan ajratish mavjud. O'yinda rolning paydo bo'lishi bolaning ongi yo'nalishini, uning atrofidagi dunyoni amaliy bilishini o'zgartirishni anglatadi. Bilim markazida kattalar turadi. Birinchi rolli o'yinlar hali ham ob'ektlar bilan harakatlarni aks ettiradi, ammo hozir bu harakatlar va ob'ektlar ma'lum bir shaxs bilan bog'liq.

Operatordan oldingi fikrlash davri bolaning yoshiga 2 yoshdan 7 yoshgacha to'g'ri keladi. Bu davrda bolaning umumiy rivojlanishida tub o'zgarishlar sodir bo'ladi. Bir qator tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, maktabgacha yoshdagi bolaning fikrlashning eng muhim shakllari vizual-samarali va vizual-majoziydir. Ushbu shakllarning rivojlanishi ko'p jihatdan yanada murakkab, kontseptual shakllarga o'tishning

muvaffaqiyatini belgilaydi. Shunday qilib, bolaning aqliy, shu jumladan aqliy rivojlanishi aniq tarixiy va ijtimoiy xususiyatga ega bo'lgan jarayon sifatida ishlaydi, uning barcha asosiy bosqichlari ijtimoiy tajribani uzatishning o'ziga xos xususiyatlari bilan belgilanadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni aqliy tarbiyalash vositalari sezilarli darajada kengayib bormoqda. O'qituvchi bolalarning turli o'yinlarini tashkil qiladi, kuzatishlar olib boradi, sinfda sanash, rasm chizish, modellashtirish, nutqni o'rgatadi. Maishiy faoliyat jarayonida kattalar bolalarni turli xil narsalardan foydalanishga, ishlashga o'rgatadi.

Ota-onalar va o'qituvchilar doimiy ravishda bolaning oldiga amaliy, o'yin va kognitiv vazifalarni qo'yadilar, ularni hal qilish bilim va ko'nikmalarni, kognitiv jarayonlar va qobiliyatlarni shakllantirishga, turli xil faoliyat turlarini, kognitiv faoliyat motivlarini rivojlantirishga, yanada takomillashtirishga olib keladi. nutq va boshqalar. Bolaning aqliy rivojlanishining asosi uning faol faoliyatidir. Lekin bu faoliyatning o'zi ta'lim va tarbiya ta'sirida shakllanadi, shakllanadi. Shunday qilib, kattalar, pedagoglar oldida ikkita vazifa turibdi: aqliy tarbiyani amalga oshirishda, ularning sa'y-harakatlarini ma'lum yoshdagi bolalarda mavjud bo'lgan turli xil faoliyat turlarini shakllantirishga yo'naltirish va ulardan bolani aqliy tarbiyalash maqsadida foydalanish. Erta yoshdayoq muloqot va o'yin ob'ektiv faoliyat asosida shakllanadi va mehnatning boshlanishi paydo bo'ladi. Ularning keyingi rivojlanishi maktabgacha yoshdagi bolalikda sodir bo'ladi .

Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarga aqliy tarbiya berishni to'g'ri tashkil etish uchun ularning aqliy rivojlanish qonuniyatlari va imkoniyatlarini bilish kerak. Aqliy tarbiyaning vazifasi uning mazmuni, metodi va tashkil etilishiga qarab belgilanadi. Pedagogika va psixologiya fani aqliy tarbiya berish vazifalarini samarali hal etishda, bir tomondan, bolaning imkoniyatlaridan unumli foydalanish, ikkinchi tomondan, bola organizmning umumiy charchashiga sabab bo'lishi mumkin bo'lgan ortiqcha toliqtirish bo'lmasligi yo'llarini topish uchun maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarning aqliy rivojlanishi qonuniyatlari va imkoniyatlarini o'rganish bilan shug'ullanadi.

Keyingi yillarda olib borilgan psixologik- pedagogik tadqiqotlarning natijalari maktabgacha tarbiya yoshi davrida bolalarning aqliy rivojlanishida juda katta imkoniyatlar mavjudligini ko'rsatdi. Bularning hammasi maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarga beriladigan bilim malaka va ko'nikmalar mazmunini yanada chuqurlashtirish, hajmini kengaytirish maqsadga muvofiq ekanligidan dalolatdir.

Maktabgacha tarbiya yoshining oxiriga kelib, bolalar tevarak-atrof to'g'risida kattagina hajmdagi eng oddiy bilim va tushunchalarga ega bo'ladilar, asosiy fikrlash jarayonlarini egallab oladilar. Faqat yaxshi tashkil etilgan faoliyat jarayonidagina to'laqonli aqliy rivojlanish ro'y beradi, shuning uchun o'qituvchi va tarbiyachilarning

asosiy vazifasi — bolaga muayyan maqsadni ko'zlab tarbiyaviy ta'sir ko'rsatish uchun kerakli sharoit yaratishdir. Bola har doim buyumlar hamda hodisalar orasida bo'ladi. Bola doimo biror narsa bilan tanishadi, nimanidir bilib oladi, ushlab ko'radi, hidlaydi, tortib ko'radi, nimagadir quloq soladi. SHu tariqa asta-sekin dunyoni bilib boradi. Tevarak-atrofdagi buyumlar, tabiat bolaning sezgi organlari — analizatorlariga ta'sir etadi va sezgi hosil qiladi. Sezgi bolalarga buyumlarning ayrim xossalarini: sovuq-issiq, gadir-budur, silliq-yaltiroq, xushbo'y va h.k. ni bilim olishga yordam beradi. Sezgi atrofdagi muhitni bilishning dastlabki bosqichi sanaladi. Bola sezgi tufayligina tevarak-atrofdagi narsalar to'g'risida bilim, tajriba to'plab boradi. Idrok esa ancha murakkab jarayon bo'lib, sezgilar asosida hosil bo'ladi. Bola olmani qo'lida ushlab ko'rib, qarab chiqib va eb ko'rib, uni yaxlit bir buyum, ayni bir vaqtda dumaloq, qizargan, xushbo'y, mazali va h.k. tarzda idrok qiladi. Bola olmani yaxlit bir buyum tarzida tasavvur qilishi uchun birdaniga bir nechta analizator:

ko'rish, sezish va hid bilish analizatorlaridan foydalanadi. Analizatorlar bir vaqtning o'zida birdaniga ishlashi buyumning xossasi va belgilarini aniqroq hamda to'laraq bilish imkonini beradi. SHuning uchun katta yoshdagi kishilar bolani ilk yoshlik chog'idan boshlaboq aqliy jihatdan to'g'ri tarbiyalash maqsadida buyumlarni ko'proq analizatorlar yordamida idrok qilishga imkon tug'dirishlari, analizatorlarning rivojlanishiga, ya'ni bolaning sensor madaniyatiga alohida e'tibor berishlari kerak.

Katta bog'cha yoshiga kelganda, bolaning tajribasi ortib, faoliyati murakkablashadi va buning natijasida bola xayolida sezilarli o'zgarish yuz beradi. Maktabgacha tarbiya yoshdagi bolalarni aqliy tarbiyalash vazifalarini jamiyatimizning ijtimoiy talablariga va insonning aqliy rivojlanish mohiyati va tabiatiga asoslanib ishlab chiqadi. Aqliy tarbiyaning asosiy vazifalari:

1. Bolalarda tabiat va jamiyat to'g'risidagi bilimlar tizimini, ilmiy dunyoqarashni shakllantirish.
2. Aqliy faoliyat, bilish jarayonlari va qobiliyatlarni, aqliy jarayonning xilma-xil usullarini rivojlantirish.
3. Mustaqil bilish qobiliyatlarini, aqliy mehnat madaniyatini rivojlantirish.
4. Aqliy bilim, ko'nikma va malakalarini rivojlantirish.

Bilimni tasavvurlar va tushunchalar, qoidalar, qonuniyatlar, sistemalar shaklidagi turli fanlarning mazmuni tashkil etadi.

Aqliy tarbiyaning vazifasi bolalarda voqea va hodisalarni to'la aks ettiradigan yuksak darajadagi umumlashtirilgan bilimlar tizimini shakllantirishdan iboratdir. Bilim dunyoqarashning asosini tashkil etadi. Demak, bola tevarak-atrofdagi narsalar, ularning vazifasi sifati va xossalari (sinadi, pachoq bo'ladi, yirtiladi, to'kiladi) haqida, qaysi materialdan tayyorlanganligi to'g'risida aniq tasavvurga ega bo'ladi. U tabiat hodisalari, ularning o'zaro bog'liqligi va qonuniyatlari (yil fasllarining o'ziga xos

belgilari, ular o'rtasidagi bog'lanishlar, hayvonlar, ularning hayoti va yashash tarzining tashkil qilinishiga, xulqiga, yashash sharoitiga mosligi va h.k.) ni bilib oladilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. R.A.Mavlonova, O.T.To'raeva, U.M.Xoliqberdiev Pedagogika. — T., «O'qituvchi». 2001.
2. A.Minavvarov Pedagogika. — T., «O'qituvchi». 1996.
3. YU.P.Azlarov Bolalarni sevish san'ati. — T., 1992.
4. Shokarimova, K. A. (2020). Pedagogik qobiliyat va pedagogik mahoratning talimtarbiya berishdagi ahamiyati. Science and Education, ^ (Special Issue 2).
5. www.ziyonet.com